

اختیارات مظفري

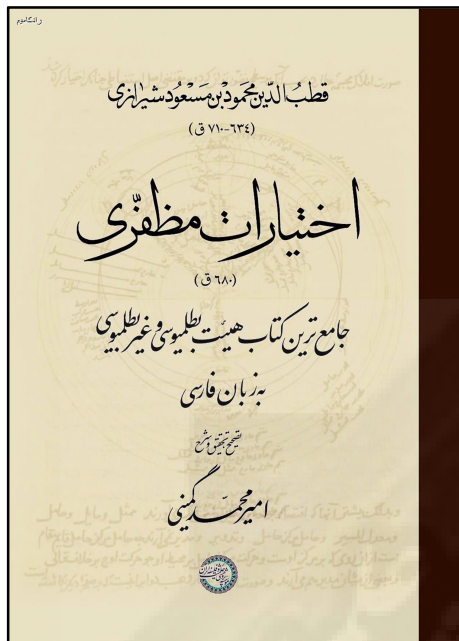
جامع‌ترین کتاب هیئت بطلمیوسی و غیر بطلمیوسی به زبان فارسی

تصحیح، تحقیق و شرح امیر محمد گمینی، مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، ۱۴۰۲

حنیف قلندری^۱

وقتی می‌خواهیم روایتی از نوشته‌های هیئت در دوره اسلامی به دست بدهیم، در باره آثار هیئت قطب‌الدین شیرازی صفت‌های «جامع» و «مفصل» را به کار می‌بریم به این معنا که چه از نظر محتوا و چه از نظر شمار صفحات، کمتر اثری در میان آثار هیئت‌نویسان می‌توان یافت که با آثار قطب‌الدین بتوان مقایسه‌اش کرد. شاید از همین رو بوده است که محققان در سال‌های گذشته، اگر در باره آثار قطب‌الدین تحقیق می‌کرده‌اند به بخشی از آن‌ها می‌پرداختند و تصحیح کل آثار او در برنامه‌های پژوهشی محققان تاریخ علم نبوده است. امیر محمد گمینی اما تحقیق در باره قطب‌الدین شیرازی و آثار او را همچون یک برنامه تحقیقاتی به پیش برده است. نخست در پایان‌نامه‌های دوره کارشناسی ارشد و دکترایش در باره محتوای آثار قطب‌الدین شیرازی، به ویژه نقد او بر الگوهای حرکت‌های اجرام آسمانی و راه‌حل‌های پیشنهادی‌اش به منظور رفع مشکلات مدل‌ها، تحقیق کرد و سپس در مقاله‌هایی نکته‌هایی را از آثار او روشن کرد و اینک نتیجه کار پرحمت چندین ساله‌ای را منتشر کرده است: اختیارات مظفري، رساله فارسی قطب‌الدین شیرازی در هیئت. چنان‌که می‌دانیم شیرازی سه کتاب مفصل در هیئت دارد که به فاصله کوتاهی از یکدیگر نوشته شده است. نه‌ایة الإدراک فی درایة الأفلاک و التحفة الشاهية به زبان عربی و اختیارات مظفري به زبان فارسی. نه‌ایة و اختیارات در حدود سال ۶۸۰ق و التحفة در ۶۸۴ق نوشته شده است. محققان بر این گمان بودند که اختیارات ترجمه فارسی نه‌ایة است، اما امروز چنین فرضی پذیرفته نیست. در هیئت فارسی نویسی و عربی نویسی هم‌زمان گسترش یافته‌اند، و شباهت مطالب نیز دلیل آن نمی‌تواند باشد که حتماً کتابی فارسی ترجمه رساله‌ای عربی از همان نویسنده باشد یا به عکس. بر این اساس اختیارات مظفري اثری مستقل و مفصل در هیئت به زبان فارسی است که گمینی آن را تصحیح

۱. عضو هیأت علمی پژوهشکده تاریخ علم، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه تهران؛ hanif.ghalandari@ut.ac.ir

کرده و همراه با توضیحاتی که عموماً بر پایه تحقیقات گذشته اوست در قالب این کتاب منتشر کرده است.

توضیحات مصحح در دو بخش آمده است: بخش اول پیش از متن مصحح با عنوان «مقدمه مصحح» و بخش دیگر پس از متن مصحح با عنوان «شرح کتاب اختیارات مظفری». در مقدمه که حدوداً ۱۰۰ صفحه است گمینی در باره دسته‌بندی آثار هیئت، جایگاه اختیارات مظفری در میان این آثار، زندگی‌نامه قطب‌الدین و فهرست آثار او سخن گفته است. بیشتر این عنوان‌ها در تحقیقات قبلی گفته شده بودند و از همین رو گمینی تلاش کرده است که مختصراً در هر بخشی

مطالبی بنویسد، البته بخش معرفی آثار هیئت قطب‌الدین تفصیل بیشتری دارد.

بخش دوم افزوده‌های مصحح که همان شرح رساله است در پایان کتاب آمده است. گمینی پیش‌تر کتاب دایره‌های مینایی را منتشر کرده بود و در آن در باره چگونگی به‌دست آوردن مدل‌های حرکت سیارات در نجوم بطلمیوسی و نقد آن در دوره اسلامی سخن گفته بود. اختیارات مظفری و دیگر آثار قطب‌الدین شیرازی در آنجا از منابع اصلی تحقیق گمینی بوده‌اند و در اینجا نیز آن مطالب را با تکیه بر آنچه در اختیارات آمده تکرار کرده است. هر چند وزن شرح بخش‌های مختلف ناهمخوان است و برخی مقالات مفصل (مقدمات و الگوهای حرکت اجرام آسمانی) و برخی بسیار کوتاه (توصیف اقلیم‌های زمین) شرح شده‌اند و همچنین فصل‌هایی از کتاب اصلاً شرح نشده‌اند (مطالب مربوط به تقویم، تاریخ، تعیین نصف‌النهار و ...)، اما آنهایی که شرح شده‌اند برای خواننده‌ای که قصد دارد با نجوم قدیم آشنا شود بسیار راهگشایند.

بخش نخست کتاب شامل یاد کردن از شرح حال قطب‌الدین شیرازی، توصیف آثار نجومی او به‌خصوص اختیارات مظفری، نسخه‌شناسی و روش تصحیح است. گمینی ۱۴ نسخه‌ای را که از اختیارات شناسایی کرده است در آغاز بخش روش تصحیح معرفی می‌کند و سپس توضیح می‌دهد که چرا از میان آن‌ها تنها پنج نسخه را در تصحیح به‌کار گرفته است. اختیارات مظفری به زبان فارسی نوشته شده است و این کار تصحیح آن را دشوار می‌کند. در تصحیح نسخه‌های فارسی کهن

باید در نظر گرفت که چه ویژگی‌هایی از ساختار نوشتن و نیز رسم الخط باید در تصحیح حفظ شود. این کار دشوارتر می‌شود وقتی نسخه‌ها از دوره‌های تاریخی مختلف باشند و در نتیجه تغییر زبان در طول زمان در رسم الخط و بعضاً ساخت جمله‌های آن‌ها تغییراتی ایجاد کرده باشد. گمینی در روش تصحیح خود تلاش می‌کند به برخی از این موارد اشاره کند و آنهایی را که حفظ کرده است و آنهایی را که تغییر داده است گزارش کند. در پایان مقدمه نیز یک فهرست تطبیقی از فصل‌های هر سه اثر هیئت شیرازی عرضه شده است که برای محققان این حوزه بسیار کارآمد است.

سازواره انتقادی، که مفصل‌ترین بخش کتاب را می‌سازد به همراه یک اصطلاح‌نامه و دو نمایه (نام کسان و کتاب‌ها، جاها و اقوام) در میان این دو بخش آمده است. آنچه بیش از همه برای محققان تاریخ علم در چاپ این اثر می‌تواند ارزشمند باشد آن است که روایتی از اختیارات مظفری اکنون در دست است که می‌توان به آن ارجاع داد و با حد خوبی از اطمینان مطالب آن را در برنامه‌های پژوهشی به کار برد.

هنوز در کتابخانه‌های ما نسخه‌های ارزشمند بسیاری می‌توان یافت که لازم است پژوهشگران حوزه تاریخ علم در برنامه‌های پژوهشی خود به سراغ آن‌ها بروند و متن مصحح آن‌ها را در اختیار دیگر محققان تاریخ علم و عموم علاقه‌مندان به آثار فرهنگی ایران بگذارند.

